

GUSTAF HELLSTRÖM- SÄLLSKAPET

TEMA: Kärlek och journalistik samt Hellströms första
roman

Medlemsblad nr 9. Årgång 5
Hösten 2005

ISSN 1653-0268

Innehåll

Information	2
Göran Ågren till minne	3
Kärlek och journalistik (Lena Svanberg)	4
<i>När mannen vaknar</i> – Hellströms första roman (Lennart Leopold)	12
Tre kritiker om Hellströms första roman (Lennart Leopold)	18
”En lyckligt olycklig ungdomskärlek” (Lennart Leopold)	19
Hellström-Nytt	23

Om detta nummer av medlemsbladet

Efter Göran Ågrens bortgång arbetar jag vidare ensam med medlemsbladet, men som jag hoppas i samma anda. I detta nummer bidrar Lena Svanberg med föredraget om sin Hellström-läsning. Det handlar bland annat om Tysklandsreportagen från maj 1933. I övrigt ägnas innehållet hundraårsminnet av Gustaf Hellströms första roman, *När mannen vaknar*, som gavs ut senhösten 1905. En nyhet i bladet är rubriken ”Hellström-Nytt” på bakre pärmens insida.
Lennart Leopold, red.

Information

Ändrad numrering av medlemsbladen

Medlemsbladen kommer i fortsättningen att numreras i löpande följd. Det som skulle ha betecknats ”Medlemsblad nr 2: 2005” skrivs nu i stället ”Medlemsblad nr 9. Årgång 5. Hösten 2005.” Att vi efter fem år ännu inte har kommit fram till nummer tio beror på att vi under året 2002 publicerade endast ett nummer.

Höstens medlemsmöte

Söndagen den 23 oktober kl. 16.00 talar chefen för Kristianstads konsthall, Thomas Kjellgren, om **dandyn i konsten** med utgångspunkt i Axel Kleimers porträtt av Gustaf Hellström. Mötet äger rum i Gustaf Hellström-rummet på Kristianstads stadsbibliotek, där ju också Kleimers helfigursporträtt från 1906 har sin plats. Som vanligt är alla intresserade hjärtligt välkomna!

Gustaf Hellström-sällskapets hemsida

Hemsidan är igång och växer successivt! Adressen är www.gustafhellstrom.se
Observera att ”gustafhellstrom” skrivs utan mellanrum och utan bokstaven ö!

Göran Ågren till minne

Göran Ågren var mångsidig, både som yrkesverksam och som kulturintresserad. Här vill jag främst påminna om hans insatser för Gustaf Hellström-sällskapet.

Själv mötte jag Göran på 1980-talet. Vi undervisade bägge i Svenska och Historia på nuvarande Söderportgymnasiet i Kristianstad och trivdes bra ihop. När Göran blev skolledare och jag själv hade ämnesansvar blev det naturligt med fortsatt täta kontakter. Han var väldigt kunnig, och allt han sa var genomtänkt och välformulerat. Så småningom insåg jag att han också var läromedelsförfattare. Sådant var inget som han själv förde på tal. På 1970-talet hade han deltagit i ett läromedelsprojekt som hette *Svenskböckerna*, och nu sjösattes de vackert skogsgröna böckerna i *Språket*. Till medarbetarna hörde Olle Josephson, numera chef för Svenska språknämnden.

Familjen Ågren drog så småningom iväg till London, där Göran fått tjänst som rektor vid Svenska skolan. Under de sista yrkesverksamma åren verkade han på Landstingets högskola och efter sammanslagningen var han informationschef på Högskolan Kristianstad.

Så det var inte i yrket utan i lokala kulturella sammanhang vi på allvar möttes igen. Jag minns att det var Göran som vid Stadsbibliotekets stora Gustaf Hellström-seminarium 1998 under punkten övriga frågor föreslog att man borde starta ett Gustaf Hellström-sällskap i Kristianstad. Ett par år därefter förverkligades tanken, och Göran kom att bli något av den samlande gestalten i sällskapet. Inte minst sedan han också tagit över sekreterareposten kände han ständigt ansvar för verksamheten i dess helhet.

Göran och jag samarbetade nära kring medlemsbladet, vars första nummer vi sände ut våren 2001, och det var nu jag till fullo insåg vilken fantastisk människa och vän han var. Vi satt i familjens trevliga matrum, med papper och böcker utspridda på bordet, drack te och läste korrektur mot varandra, för att få allt rätt. Göran läste tidigt alla Stellan Petreus-böckerna, och när han hunnit till *Kärlek och politik* sken han som en sol och berättade att familjen under London-tiden liksom Gustaf Hellström bott just i stadsdelen Richmond i sydvästra London. Han kände så väl igen sig i miljöbeskrivningarna!

Som redaktör för medlemsbladet var Göran uppslagsrik, kunnig och lyhörd. Själv höll han sig i bakgrunden. Bara någon enstaka gång står hans namn under en text, men hans skarpa öga såg det mesta som borde förbättras eller rättas, ja han såg så mycket att vi några gånger helt diskret rättade korrekturfel i Hellströms egna böcker. Inför förra numret hade jag skickat en lång text kring Hellströms debut som författare, och över telefonen sa Göran: ”En spännande text – och jag har faktiskt inte hittat något enda att ändra eller rätta!” Bättre beröm än så kan man inte få, och en varmare arbetsgemenskap än under dessa fem år har jag aldrig känt.

Lennart Leopold

Kärlek och journalistik

Lena Svanbergs föredrag om Gustaf Hellström vid årsmötet 2005

Hur fastnade jag som skolflicka för Gustaf Hellström? Inte var det när vi, i Malmö Högre Allmänna Läroverk för Flickor, läste *Snörmakare Lekholm* och fick oss itutat, att den handlade om ståndscirkulationen och var jätteviktig. Även om den är hur bra som helst är det ju bara så, att man som 17-åring är rätt likgiltig inför ståndscirkulationen. Evtigt dömd till att gå i flickskola – i Malmö fanns det efter de fyra åren i Ekedals förberedande inget annat – brann jag för att få veta hur pojkarna på Latinskolan tänkte och kände. Det måste ha varit när jag slukat fem volymer om Bo Stensson Svenningsson och tre om Karsten Kirsewetter, som jag på stadsbiblioteket, ivrigt letande efter mer av Olle Hedberg, ramlade över Gustaf Hellström och Stellan Petreus.

I ett gammalt klipp läser jag, att Hellström efter invalet i Akademien i oktober 1942 konstaterar, att där nu sitter fem skåningar. Men som tonåring i Malmö skänkte jag inte en tanke åt att Hellström var skåning. Det spännande med honom var att han gav sig iväg.

Däremot hittade jag ytterligare en parallell till Hedberg, när jag någon gång på 80-talet frågade min läromästare på Bonniers, Åke Runnquist, om Hellström. Åkes första tanke var, att publiken slutade fråga efter Hellström när han dog. Det var samma öde som drabbade Olle Hedberg, som ju också var en hos den bildade borgerligheten populär författare. Gerard Bonnier berättade en gång, att Hellström var den ende av alla hans pappas författare, som han också som vuxen fortsatte att säga ”farbror” till.

Gustaf Hellström, inte minst hans *Kärlek och politik*, kom att avgöra min framtid: Jag ville vara både kvinnan på heden och kvinnan på bron – men också den vassa journalisten! Ni förstår att det tog tid, innan jag tog mod till mig. Och fortfarande kan jag inte gå över Hungerford Bridge, vandra på Hampstead Heath eller stiga av tåget i Richmond, utan att skänka Gustaf Hellström en tacksamhetens tanke.

I valet och kvalet

Under de månader som gått, sedan jag fick frågan om jag ville komma hit idag, har jag haft många idéer om vad av Hellström jag skulle prata om. Min första tanke var att uppmärksamma romanen *Kring en kvinna* från 1914, som liksom *Bengt Blancks sentimentala resa* från 1917, inte blev någon större framgång, men som hör till de böcker av Hellström, som jag brukar läsa om. Jag läste också för första gången hans tre pjäser, alla skrivna i slutet på 40-talet och, tyvärr inte helt orättvist, totalt bortglömda. Jag hade till och med planer på att söka upp den gamle charmören Sven Lindberg, som på Blancheteatern i Stockholm spelade huvudrollen i, vad jag tror, den enda uppsättningen av *Ung man gör visit*.

I det läget kunde jag ha singlat slant, i likhet med huvudpersonen på resebyrån i den sista romanen om Stellan Petreus, där Hellström skriver: ”gubbe – Småland; pil – högfjället. Han lyfte handen och såg på myntet: gubbe!” Detta betydde alltså Småland, men Hellström fortsätter: ”Stellan log ett invärtes slugt leende och bad om rum på högfjällshotellet – ett av de tricks som han någon gång brukade roa sig med, ett sätt att hävda sitt frihetskrav, ett pojkestreck, som var avsett att sätta krokben för ödet, en nödtvungen spelares revolt mot att ständigt iaktta spelets rationella regler...”

Ni förstår att en 17-åring bara måste älska en författare som visar på en sådan möjlighet att gäckas med livet. Men den här gången valde jag inte den metoden.

Hur gick det då till, att jag till slut valde *I morgon är en skälm*? Jag måste erkänna, att mitt starkaste minne av Stellan Petreus sista äventyr, är beskrivningen av hustruns död. ”Han kan väl inte ha mördat henne, då skulle han ju sitta i fängelse”, tvivlar mina klasskamrater, när jag på skolgården berättar om vad jag läst kvällen och natten innan. Och jag kan än idag höra mig själv lägga ut texten om att stora andar, som författare och utrikeskorrespondenter, kunde ta sig större friheter än vi vanliga dödliga.

Men det blir någonting annat i den boken, som ger mig den slutliga kicken. I början på detta år 2005 fördes det, inte minst i Tyskland, en intensiv debatt kring Bruno Ganz porträtt av Hitler i filmen *Udergången* – framställdes han för mänsklig? – och en intern diskussion på Dramaten inför uppsättningen av Thomas Bernhards *De sammansvurna* – man var rädd för att få en publik av Hitlerbeundrare. På förlaget får jag, som lektor, i samband med 60-årsminnet av fredsslutet och av befrielsen av Auschwitz, engelska och tyska manus att ta ställning till för utgivning. Vad kan då vara aktuella hos Gustaf Hellström än hans Tysklandsbesök 1933!

Tysklandsskildringarna i romanen *I morgon är en skälm*

Som några kanske erinrar sig, gör Stellan Petreus i romanen *I morgon är en skälm*, som kom ut 1952, en reportageresa till Tyskland på våren 1933. I romanen, skriven sju år efter andra världskrigets slut och hela nitton år efter författaren och utrikeskorrespondentens journalistiska nedslag i Berlin, väver Gustaf Hellström ihop politiken, kärleken och journalistiken. Under veckorna i Berlin, där hustrun är med, blir politiken avgörande för den andra skilsmässan. Siri blir imponerad av nationalsocialisternas uppvisningar, men Petreus är äcklad.

Ingemar Hermansson avfärdar i sin biografi över Gustaf Hellström enligt min mening *I morgon är en skälm* lite för lättvindigt, kallar den ”rapsodisk” och ”ingen stor roman”. För mig räckte det långt, och gör det fortfarande, att den gav upphov till etiska funderingar: Hur mycket skall man bekänna för den man är gift med? Är det värre att låta sin hustru drunkna än att skiljas från henne? Stellan Petreus avståndstagande från nazisterna, och från hustrun som gillade

dom, var viktigt för mig. Inte för att jag var särskilt politiskt medveten, men att jag som fyraåring gömtes undan i de stora skogarna mellan Skåne och Småland, för att inte Hitler skulle komma och ta mig, hade gjort mig lite känslig på just den punkten. Och när jag nu, mer än femtio år senare, äntligen läser om *I morgon är en skälm* reagerar jag likadant, detta är en viktig och rolig, underhållande och tankeväckande roman.

Redan på dom inledande sidorna i denna sista del i Petreus-serien, konstaterar Hellström själv att han är en mästare på återanvändning, vilket man måste hålla med om. Stellan Petreus karakteriseras där som kapitalist, ”i den meningen att han till största delen redan levde på sitt förflutna”. Och eftersom det alltid är fascinerande att ta del av vad som skrevs innan författaren och världen hade facit – både alldeles efter kriget och i dag tänker och tycker ju alla precis rätt om vad som hände då – så plockar jag fram de sex stora reportage från Tyskland av Gustaf Hellström, som publicerades i *Dagens Nyheter* mellan den 17 och den 30 maj 1933. Dessutom i juni samma år utgivna på Bonniers med titeln *Det tredje riket. Från Hitlerkupp till tysk folkenighet*. Kapitelrubrikerna är Första maj, Från statskupp till folkenighet, Judeförföljelserna, Konzentrationslägret, Tysk puritanism och Tredje etappen. Dessa sex reportage, som jag aldrig tidigare läst, är vad jag mest kommer att uppehålla mig vid idag. Där står allt det som folk vid krigsslutet tolv år senare påstod sig vara okunniga om.

Att Per Rydén, i sitt föredrag för Gustaf Hellström-sällskapet i mars 2002 om Gustaf Hellström som utrikeskorrespondent, inte riktigt når fram till Berlinresan, gör också att det känns meningsfullt att fylla denna lucka. Fredrik Böök-experten Svante Nordin använder omnämmandet av resan mest till att påpeka att Böök, som också var i Tyskland i maj 1933, var mer tyskvän än nazivän. Om detta kan var och en lätt bilda sig en egen uppfattning. Också Bööks skrivelser finns nämligen i bokform, med titeln *Hitlers Tyskland maj 1933*, utgivna på Norstedts samma år.

Hellström är på plats bara tre månader efter att Hitler kommit till makten. Enligt Jolo var dessa sex reportage några av de största *Dagens Nyheter* smällde upp under 30-talet. Och de hör, menar Jolo, till det bästa Hellström skrev som tidningsman: ”Det är svårt att tänka sig ett mer perfekt reportage än denna serie Tysklandsbrev.” Jolo drar linjen från Hellströms skildring av ett massmöte på Trafalgar Square första Londonvintern till Hitlerdömets första förstamajdemonstration på Tempelhofer Feld 1933. Han skriver: ”Massan blir ett av Hellströms stående motiv. När han flyttar över till Paris 1911 beger han sig skyndsamt till första massmöte för att göra studier och jämföra med England. Så fort olympiaden är över 1908 fångar de arbetslösas hungerdemonstrationer hela hans uppmärksamhet.”

Hellström, som är stationerad i London, reser till Berlin söndagen den 30 april 1933. Klockan halv sju på morgonen den första maj ”kryper Vlissingen-expressen in genom Berlins förstäder”. Han hamnar mitt i ett högst ovanligt

förstamajfirande, inkorporeringen av socialdemokratin och fackföreningsrörelsen i en speciell statsorganisation. Han skriver: ”Det kan inte hjälpas, att den som kommer direkt från England, och som vistats där över ett decennium, drar en smula på munnen vid anblicken av alla dessa budord – Vörda Arbetaren, och du hedrar ditt Fädernesland, Gemensamt Gagn går före Egennyttan, Vi lyda, Ledaren befäller – med deras bibelspråkspregnanta utkristallisering av en ny social ordning. Det kan inte hjälpas, att man ler ett skeptiskt leende och säger till sig själv: arbetarkurtis! Men det är ett leende, som totalt utplånas några timmar senare.”

Skärmarna med Gustaf Hellströms sex stort uppslagna Tysklandsreportage i *Dagens Nyheter* väckte stort intresse på årsmötet.

Hellström beskriver sig som en undrande och förvirrad människa, som på eftermiddagen samma dag ser hundratusentals arbetare tåga fram över Lustgarten, den långa vägen ut till Tempelhofer Feld.

Nästa morgon får han uppe på en utländsk tidningsredaktion vid Unter den Linden underrättelsen om, att ”nazis just nu över hela tyska riket hålla på att besätta alla fackföreningscentraler och häkta de ledare som ännu inte flytt, att med andra ord den stolta, och en gång vördade tyska socialdemokratin, ligger lika söndersmulad som ett stenblock efter att ha gått genom en stenkross”.

Hellströms skarpsyn skiljer sig från vanliga politiska reportrar. Tysken, minns han, ”hade anlag för att lägga på hullet. Både hans korta undersätsiga gestalt – han verkar ju ofta, som om en slåttermaskin skurit av hans ben strax ovan anklarna – och hans kraftiga diet, kommo honom lätt att synas trindare och fetare, än han kanske i själva verket var, sedd i bara mässingen.”

Men i förstamajtågen ser Hellström mest magra, och hittar här en förklaring till det, som skett de senaste månaderna i Tyskland:

”Här fick man stå långa stunder och leta efter, vad man numera så ofta ser i en första majdemonstration: en tacksam rokokomage, en gemytlig dubbelhaka eller en fryntlig fettvalk i nacken. Dessa kroppar – med inneboende själar – hade tydligen aldrig trivts riktigt bra. Det var med dem, som med barn, som fått en alltför sträng uppfostran.”

En annan iakttagelse, som enligt Hellström ”ej kunde undgå att göras, av någon det minsta masserfaren iakttagare, var allvaret”. Det leder honom till en ytterligare förklaring till nazistpartiets framgångar:

”Det var ett allvar av ett slag, som är svårt att definiera som annat, än den absoluta och fullständiga frånvaron av humor, en humorfrihet, som för övrigt karakteriserar hela den rörelse, som nu för tyskarna mot framtiden, och som kanske till sist gör den, för en utomstående och en icke likatänkande, så betänklig, så mänsklighetsfrämmande, för att icke säga så fruktansvärd, som den i vissa yttringar redan är, och kanske i en framtid kan bli, i en ännu större utsträckning. Under de fem kvart jag bevittnade dessa tusendes frammarsch, räknade jag, summa summarum, till ett enda, säger och skriver ett enda, skratt.”

Också vad Hellström ser som en nyttig förmåga, att skratta åt sig själv, har nästan försvunnit:

”...också den tycks hitlerismen ha sopat undan redan i den tyska puritanismens första revolutionsetapp. Och där humorn är död, där har också kritiken förlorat sin styrka, den styrka, om vilken det kan sägas, att den icke är av denna världen, och som just därigenom får sin slagkraft.” Så skriver inte en man utan humor.

Efter att ha bevittnat bokbålet på Operaplatsen, frågar sig Hellström: ”Hur skall denna, från allt otyskt rensade och renade tyska anda, manifestera sig om några år, sedan nazismen vuxit sig om möjligt ännu starkare, och den ena årsklassen av ungdomar efter den andra hunnit komma ut i livet...? Det är visserligen sant, att Hitler själv i dessa dagar avlagt upprepade försäkringar om sin fredsvilja. Men det är också sant, att han redan under sin korta bana visat, att hur etiskt oantastlig han än är eller anses vara, han ej varit för god att bryta sina löften.”

Hellström gör också upp med idoliseringen av tyskarna som ett kulturfolk: ”Vad är kultur utan moraliskt mod?”

Ett av de sex reportagen är betitlat Judeförföljelserna. Gustaf Hellström söker upp judar och får talande bevis för den skändliga behandling de utsätts för. Att han anonymiserar dem, visar att han till fullo förstår vilken fara de svävar i.

Han behöver inte förbättra sig när han i *I morgon är en skälm* återberättar sina upplevelser. Men han kan häva anonymiteten, I *Dagens Nyheter* skriver han om att han i staden X söker upp en jude som ”innehar en gammal, mycket känd affärsrörelse”. I romanen är staden München och affärsrörelsen en känd bankirfirma. Hellström ser att judarna står under ständig övervakning och inte får vara ensamma med honom. Av representanten i staden Y får en stor främmande stat få han veta att denne får ständiga besök av judar som vill bli medborgare i hans land och att självmorden inte är få. Och detta är ändå fem år före kristallnatten. Han träffar en ung judisk läkare, specialist och överläkare på stadens största sjukhus, som arbetar utan lön. Att han, som den siste juden, överhuvudtaget är kvar, beror på, att det inte gått att hitta en ersättare för honom. I Hellströms texter finns ord som judemord, judemisshandlingar, judeförföljelser och judeterror.

Hellström besöker också ett koncentrationsläger en halv mil utanför Breslau och ser med egna ögon vad som kallas politiska fångar på väg att svälta ihjäl.

Genom att reportagen kom ut i bokform blev de också recenserade. Och det visar sig att det inte var helt ofarligt att skriva om Tyskland, på det sätt som Hellström gjorde. Recensenter, som ogillar hans iakttagelser, och lutar åt samma håll som hans gamle skolkamrat från Kristianstad, den ett år yngre Fredrik Böök som ofta recenseras samtidigt, avfärdar hans reportage som kåserier. Ett värre skällsord än vad det låter, som gärna tas till när man vill förolämpa journalister, som i allvarliga ämnen förmedlar fakta och insikter som skribenten inte vill konfronteras med.

I *Morgontidningen* talar Torgny Segerstedts svärson Åke Thulstrup om Hellströms reportage som en ”värdefull dokumentsamling” och berömmar Hellström för att han ”ger stämningen hos dessa förtryckta, den fruktansvärda vissheten om att slutet när som helst kan vara där i form av beväpnade band med hugg och slag, mord och skövling i följe”. Detta får honom dock inte att reagera på i varje fall för mig uppseendeväckande påståenden hos Böök, vars bok han recenserar samtidigt. Thulstrup tycker istället att det är vågat av Böök att ”försvara judehetsen med påståendet att i de stora demokratiska tidningarna Berliner Tageblatt och Vossische Zeitung varenda fråga, varenda detalj betraktats först och främst ur judisk synpunkt. Med anlitande av nazisternas subjektiva betraktelsesätt – vilket tycks innebära att två gånger två i vissa fall kan bli fem – må detta påstående bli motiverat. För varje person som dels har läst Berliner Tageblatt och Vossische Zeitung, dels är övertygad om att två gånger två fortfarande är fyra måste det emellertid stå klart, att Bööks påstående om de nämnda tidningarnas genomgående färgläggning efter rassynpunkter träder sanningen nära på ett ganska besvärande sätt. Man torde även i det följande göra klokt i att dra upp en gränslinje mellan den liberalism, som företrädes av en självständig tidningsman som Theodor Wolff och de rent judiska synpunkterna.”

Holger Ahlenius ger i sin Verdandiskrift om Gustaf Hellström, utgiven på Bonniers 1934, stort utrymme åt Tysklandsreportagen, som han tycker är utförda

”med vaken intelligens, säkert och måttfullt omdöme och överlägsen yrkes-skicklighet”. Men han är också kritisk:

”... det kan nog inte hjälpas, att den i allo västeuropeiskt inställda Hellströms bristande förtrogenhet med och förståelse för tyskt folkpsyke och tyskt väsen, lagt hinder i vägen för hans djupare inträngande i den tyska nationalsocialismen, dess ideologiska och sociologiska förutsättningar. Han har, under den korta tid han vistades i Tyskland, knappast heller givit sig tid med mer, än att fixera den yttre bilden och de yttre tilldragelserna; även den avlägsne betraktaren måste lägga märke till, att det som sker, i det som synes ske, denna gång i väsentlig mån undgått denne eljest samvetsgranne iakttagare.” Här är det för mig oklart vad Ahlenius menar. Tycker han att Hellström inte går långt nog i sitt avståndstagande från nazismen? För det kan väl inte vara tvärtom. Ahlenius, som hade en judisk mamma, kan väl inte kräva större förståelse för nationalsocialismen? Vad som för mig framstår som oklart kan ju också, precis som med Thulstrup, tas som ännu ett bevis för hur osäker den svenska opinionen på 30-talet var, när det gällde att förhålla sig till vad som hände i Tyskland.

Ahlenius återgår också snabbt till vad han uppskattar: ”I sina betraktelser över den nya tyska puritanismen i dess speciella militäriska yttringar framhåller Hellström med rätta, att denna strömning i och för sig ingalunda är av tyskt ursprung utan av franskt”. Att det är just Ahlenius som påpekar detta, är inte minst intressant för att Frankrike och det franska var Ahlenius specialområde.

I detta sammanhang lyfter Ahlenius fram Hellströms *Vår tids ungdom* från 1914. Ahlenius framhåller också att ”författaren till *Carl Heribert Malmros* är på det klara med: att det inte är riktigt bra som det är i de demokratiska staterna, att den franska revolutionens idéer burit frukter inte bara på gott. Frågan gäller, vilket förlopp den överallt framväxande reaktionen mot 1800-talets ideologi skall få, vilka medel som skola anlitas, våldsamma eller fredliga, vilka värden, som å ömse sidor skola offras, för ernåendet av det, som alla utom ytterlighetsdårarna eftersträva: enigheten, samhörighetskänslan, gemenskapen.” Och Ahlenius instämmer oreserverat i Hellströms slutord i *Det tredje riket*: ”Besvarandet av den frågan, och det noga övervägandet av svarets konsekvenser, utgör för närvarande varje medborgares högsta plikt.”

Efter att Gustaf Hellström senare samma år, i volymen *Från redingot till kavajkostym*, också på Bonniers, gett ut ett urval av sina Engelslandsreportage i bokform, är Ahlenius beredd att tala om Hellströms ”utomordentliga förmåga som internationell kulturreporter, som journalist och utrikeskorrespondent i den stora stilen, och som mästare inom den alltid ytterst vanskliga genre, som kallas den folkpsykologiska”. Och han slår också fast att Hellström ”alltjämt har sina främsta politiska och kulturella ideal i den anglosachsiska världen, det framgår med önskvärd tydlighet av hans bok om det tredje riket”.

Och jag kan inte låta bli att fortsätta citera Ahlenius: ”allt vittnar om den djupa förtrogenhet och inlevelse, den vittomfattande kunskap och kloka, måttfulla värdering, som blott det mångåriga och kärleksfulla studiet på ort och

ställe, uppburet av ett likstämt och sympatiskt inriktat sinnelag, förmår skänka”. Ord som borde översändas i eldskrift till samtliga svenska medier, som snart inte har några utrikeskorrespondenter kvar. Det senaste är att *Dagens Nyheter* i sommar lägger ner sin redaktion i London. Och Ahlenius fortsätter: ”Det är ett oförtydligt vittnesbörd om att Hellström i detta nu, också är vår obestridligen främste utrikeskorrespondent. Och inför dagens, från stund till stund, ökade politiska virrvarr, inför det barbari och den fanatism, som larmar allt högljuddare runtom oss i Europa måste man dela Hellströms djupa beundran för engelsmännen...”

Så långt Ahlenius, och jag håller med både honom och Hellström. Det blev engelsmännen som kom att rädda Europa.

Hur ser då kritikerna av romanen 1952 på skildringen där av Tysklandsresan 1933?

Staffan Björck, som recenserar i Gustaf Hellströms egen tidning *Dagens Nyheter*, har uppenbarligen ingen kännedom om Hellströms Tysklandsreportage 1933. Hade han haft det hade han inte kunnat påstå att ”vad Hellström har att säga om en typ som Hitler är inte sensationellt men det går till kärnan”. Nej, som sagt inte sensationellt 1952 – men den gången...

I *Vecko-Journalen* skriver Stig Ahlgren att ” den ideologiska bakgrunden till skilsmässan är trovärdigt tecknad. Just så måste det ha gått till lite varstans i det borgerliga Sverige, när nazismens virus angrep karaktärens finaste och ömtåligaste vävnader.” Det har nog Ahlgren rätt i. Och han hittar som vanligt poängerna: ”...klyftan mellan makarna svarar mot klyftan mellan DN:s kultursida och Svenska Dagbladets politiska ledaravdelning.” Däremot är han allt lite fel ute när han tror sig veta vilka läsare Hellström har. Som en kommentar till Stellan Petreus död skriver han att ”Landssorg med läsecirkelsdamer i krusflor och slöja som vid Hasse Hasseldahls frånfälle förra hösten lär inte vara att vänta. Gustaf Hellström har alltmer blivit en författare *for men only*.” Tänk att Hedberg alltid ska förfölja Hellström!

Också Artur Lundkvist i *MT* uppmärksammar Tysklandsresans avgörande betydelse för Petreus andra skilsmässa och noterar att ”hustrun under nazismens uppmarsch i Berlin skrämmer Stellan med sin extatiska hänförelse, hon som är hans samvete och som på kvinnors vis strävar så målmedvetet för sin egen lilla värld, men är beredd att kasta allt när de gamla instinkternas lurar ljuder!”

Lundkvist är enligt min mening den av Hellströms kritiker som förstår honom bäst. Hans slutomdöme, i lätt sammandrag, känner jag som en bra avslutning på mitt anförande här idag: ”*I morgon är en skälm* är präglad av avsked ... den är orolig, dunkande av oregelbundna hjärtslag. Den sveper över viktiga livssituationer, i en angelägen ansträngning att förstå den egentliga innebörden i det skedda. Självkännedom saknas ingalunda, men frågan hålles ständigt öppen om denna insikt räcker till, om man någonsin riktigt vet vad som är en själv och vad som bestämmer ens handlingar. Den som har den minsta förmåga av generös,

helhetsuppfattande läsning ska finna äkta tyngd och substans.” I Lundkvists karakteristik av Gustaf Hellströms kamp, för att komma fram till uppfattningar han verkligen kan stå för, hittar vi också förklaringen till att de sex reportagen från Tyskland i maj 1933 blev mer avslöjande än vad hans svenska kritiker var mogna att ta till sig.

Vid invalet i Svenska Akademien 1942 intervjuades Gustaf Hellström i *Dagens Nyheter* av Barbro Alving, Bang, bland annat om sitt växelbruk mellan journalistiken och romanskrivandet. Hellström berättade att han aldrig skrivit dagbok men använt korrespondenserna till *DN* som stöd för minnet, exempelvis när det gällde hur vädret var: ”det kan man inte komma ihåg efter trettio år. Och det kan betyda en del för det lynne man befann sig i den dagen – om det spöregnar är man möjligen inte lika böjd för entusiasm som i sol.”

Men bortsett från vädret, hur mycket hittar Hellström på? Jo, svarar författaren: ”I Stellan Petreuscykeln är händelseförloppet fullkomligt exakt.”

Lena Svanberg avslutade sitt mycket uppskattade anförande genom att tacka Gustaf Hellström-sällskapet för att hon fått komma, och efter att liksom Gustaf Hellström ha citerat Oscar Wildes formulering ”Frågor är aldrig indiskreta; svaren kan vara det ibland”, öppnade hon den efterföljande diskussionen genom att säga: ”Ordet är nu vad på mig ankommer fritt.”

När mannen vaknar – Hellströms första roman

Efter den uppmärksammade novellsamlingen *Ungkarlar* hösten 1904, tycks Gustaf Hellströms ambitioner ha vuxit. Nu skulle han skriva en roman! Resultatet blev *När mannen vaknar* som publicerades senhösten 1905. Kritiken blev blandad men nästan genomgående betydligt svalare än beträffande debutboken. På en punkt var kritiken särskilt onådig. Någon riktig roman var det rakt inte fråga om – man fann intrigen för tunn och de agerande alltför få. Följden tycks ha blivit att Hellström därefter undvek genre-beteckningen ”roman”. Det är bara i *Snörmakare Lekholm får en idé* (1927) som vi på titelbladet åter möter detta ord! Även rejält omfångsrika böcker fick på titelsidorna beteckningen ”berättelse”, så exempelvis *Ett rekommendationsbrev* (1920) och till och med *Storm över Tjurö* (1935). Men på så vis känns Hellström faktiskt modern, för idag är det ju inte alls ovanligt att romaner i stället betecknas ”berättelse”.

När mannen vaknar skildrar ett sommarsvärmeri mellan en ung Uppsalastudent vid namn Reinhold Hirn och en friherrinna som visserligen är en del år äldre än honom men som är vacker och ännu ungdomligt charmerande och rent av lite

flirtig i större sällskap. Till vardags är hon drömmande romantisk. Det antyds att hon saknar det barn som makarna aldrig har fått.

Ordet Hirn betyder ju ”hjärna” på tyska och den unge Reinhold Hirn är verkligen mycket intellektuell – han tänker så att han själv blir alldeles matt! Han analyserar allt som sägs och inte sägs, ja han analyserar själva tystnaden. Läsaren uppfattar honom som tämligen naiv, men till hans försvar bör sägas att han ännu är en mycket ung man.

Skildringen är alltså knappast dramatisk, men den är känsligt genomförd. På godset lever man ett lättingsliv som kan föra tankarna till miljöerna i Tjechovs dramer. I enskildheter är det alls ingen dålig skildring Hellström har åstadkommit, men som kritikerna nogsamt påpekade räcker intrigen inte till för en så pass lång roman. Ändå tycks den brett skildrade middagen i de inledande avsnitten lova en bred och socialt medveten – rentav bitsk – roman i herrgårdsmiljö. Så var det nog också tänkt. Ett ganska stort antal karaktärer introduceras på de första fyrtio sidorna, men sedan försvinner de i stort sett ur berättelsen.

Det faktum att planerna uppenbarligen ändrades under arbetets gång har långt senare kommenterats av Hellströms jämnåriga vän och författarkollega Sven Lidman. I memoarerna skriver han om deras samtal våren 1905:

Gustaf Hellström skrev på sin roman När mannen vaknar – om sin kammarherre och hans friherrinna – och jag om Venedigs ättlingar och mina drömmars friherrinna. Det var kanske under en omedveten påverkan från mig som Hellströms bok blev mer adlig och ädel än han själv ursprungligen tänkt sig. Jag minns, att hans dåtida beundrade författarideal, mönster, modell och idol, Henning von Melsted, vid något tillfälle – enligt Gustafs relation – uttryckt sina farhågor för att umgänget med Lidman skulle vara till skada för den ursprungliga »radikala» ton som han tänkt sig. Skildringen av en adlig svensxa försvann alldeles under arbetets gång, och Melsted uttryckte sin misstro och sin oro.¹

Planerna har ändrats och därmed har perspektivet snävats in under arbetets gång. Det som finns kvar är ett erotiskt triangeldrama, där det mesta försiggår på det inre planet. Man utbyter ord och blickar, men den fysiska beröring som

NÄR MANNEN VAKNAR. Roman af Gustaf Hellström. **Alb. Bonnier.** Pris 3 kr.

En berättelse om en ynglingapassion, på sina ställen mycket väl skriven och med kapitel af ganska stort intresse. Som helhet betraktad står dock denna roman icke på samma konstnärliga nivå som förf. debutarbete, berättelsesamlingen Ungkarlar.

Notis i *Öresunds-Posten* 1905-11-14

¹ Svan Lidman, *Vällust och vedergällning*, 1957, s. 60f.

förekommer är skälvande undantag. Unge herr Hirn läser under sommarkvällarna högt för den älskade, bland annat dikter ur Oscar Levertins *Legender och visor*, och de samtalar kring livet och kärleken. Han berättar för henne vad han läst om den nya tidens syn på kärleken mellan man och kvinna – det rör sig om Ellen Keys högspända och idealistiska kärlekslära, där ju äktheten och sanningskravet sitter i högsätet. Hon är fascinerad och attraheras av denna lära om den sanna kärleken och dess högre moral (s. 164). Underförstått – kanske alltför underförstått – är det just denna idealitet som förmår Hirn att hålla sig tillbaka, när friherrinnan är alltför oförsiktig i sitt förhållande till honom. Men nu har vi gått händelserna i förväg!

När Reinhold Hirn och friherrinnan en afton är ensamma i salongen gör hon sig och honom förebråelser för att de nog samtalar allt för frimodigt om tidens syn på kärlek och dylika ting. Det passar sig inte riktigt, för egentligen är han ju ännu ett barn, menar hon. Men han är hemligt förälskad i henne och tar därför illa vid sig. Han beklagar bittert att han inte kan lägga några år till sin ålder och att han inte bär mustascher. Hon ångrar sig då och vill försonas. Hon smeker honom på oskyldigaste sätt och förstår inte vilka känslor det väcker hos den unge mannen:

Hon räckte handen ut efter honom - - - Den lyste en stund hvit i skymningen och sänkte sig sakta - - - Men då den var nära att åter falla mot knäet, tog han ett steg mot henne med sin hand om hennes och hon drog honom intill sig.

Inte så - - - inte så - - -

Han sjönk ned med hufvudet mot hennes sköte och hans andhämtning var kort och häftig. Han höll hennes hand hårdt mellan sina, han strök dess avigsida fram och åter öfver pannan, håret och kinderna. Hans ansikte brändes af värme och ändock gick det då och då en våldsam skakning genom hans kropp, och han slöt sig närmare upp till henne. Han ville tala, och kände att han måste det, men han tyckte att hvarje ord skulle bli för högljudt och groft och tungt - - -

– Hvad ert hår är mjukt och lent - - -

Hon strök öfver det gång efter annan med mjuk och lätt hand och hennes röst hade blifvit mjuk och lätt, som om den spelat på ett vekare instrument.

– Det är nästan som silke - - - som silke är det nästan - - -

Han såg upp och tryckte hennes hand hårdare till tack. Hans ögon lyste af glädje öfver att hon fann något hos honom, som var vackert.

Hon fortsatte att smeka honom, och med blicken riktad ut genom fönstret, där palmer och cypresser stodo som teaterkulisser, frågade hon:

– Hvad heter ni till förnamn?

– Reinhold - - -

– Reinhold - - - Hon upprepade namnet några gånger för sig själf med låg röst: Reinhold - - - Reinhold - - - nej det passar inte till ert utseende; hvem gav er det namnet, er pappa?

– Jag vet inte - - -

– Ni skulle heta Gösta - - -

– Hvarför - - -

– Därför att jag vill det - - - säg, er mamma, lefver hon ännu - - -?

Han såg ej upp, ty han förstod ej och han svarade med hufvudet mot hennes knä:

– Min mamma, nej, hon dog medan jag var liten - - -

Hennes händer blefvo några ögonblick stilla, som när en sakta rörelse upphör af sig själf.

Tänk, det kunde jag märka på er, jag märkte det nyss, ni är inte van att bli smekt, inte så som ni borde.

Hon lutade sig åter ned mot honom och med munnen nästan mot hans öra frågade hon:

Har ingen kvinna smekt er så som jag?

Han kände hennes andedräkt mot sitt ansikte och hur hennes hår snuddade mot hans eget.

Nej, ingen - - - aldrig - - -

Hon tog med båda sina händer om hans kinder och lyfte hans hufvud upp. Hon försökte se in i hans ögon, men han höll dem slutna.

– Mitt barn - - - min gosse - - - (s. 58ff)

Senare på kvällen frågar friherrinnans make om hon inte själf har märkt hur unge herr Hirn hela tiden ser på henne. Han är ju uppenbart kär i henne. Jo, blickarna har hon märkt, men det behöver ju inte betyda något. Och ålderskillnaden, tillägger hon, hon kunde ju nästan vara mor till honom. ”Ja, så svarar alla kvinnor, men han är just i den åldern, då man brukar bli kär i en äldre kvinna”, kontrar maken (s. 65f).

Nästa dag försöker friherrinnan förklara sig inför herr Hirn. Han har väl inte missförstått? Det rörde sig ju bara om ”en väns smekning av en vän” (s. 86). Men när han blir ledsen och vill resa sin väg måste hon åter försonas:

– Ja, jag visste det, jag visste att ni inte skulle kunna förstå.

Så strök hon öfver hans hår, och under det hon höll hans händer i sina, böjde hon sig ned och kysste hans panna.

När han slog upp ögonen, var hon försvunnen. (s. 88)

Känslorna gör ynglingen handlingsförlamad. Han är egentligen tillkallad för att sortera och klassificera böckerna i friherrens bibliotek, men dagar och veckor går och inte mycket blir gjort. Friherren kan inte undgå att märka ynglingens

svärmeri, och av tidigare erfarenhet, antyds det, saknar han heller inte anledning att ängslas över hustruns känslor, även om hon försäkrar honom att hon är fäst vid ynglingen som en moder vid en son.

Att friherren inte helt enkelt hemförlovar den unge mannen hänger tydligen samman med rädslan för skandal. Hirn är son till arkivarien och har rekommenderats av överbibliotekarien (s. 35). Sommaren fortskrider alltså, och de loja sommarkvällarna är trolska och fyllda med poesi. Hon som är föremålet för hans beundran vet inte riktigt vad hon ska ta sig till med honom. Själv uppfattar hon sina känslor som en moders gentemot en olycklig nästan vuxen son, men att hon knappast är säker framgår av fortsättningen.

Friherren har redan tidigare planerat att resa bort några dagar för att besöka en konstauktion och han gör det också, nästan som på trots. Ska de bestå provet? En kväll ska friherrinnan fara bort på en liten middag – ensam, eftersom maken inte är hemma och Hirn naturligtvis inte är bjuden. Ändå har hon klätt sig extra vackert endast för att behaga honom, och hon har till och med lovat att komma upp till hans rum för att visa upp sig för honom innan hon åker iväg:

Hon satte sig på schäslongen och såg ned framför sig, skospetsarna kröpo fram under klädningen och de rörde sig sakta af och an.

Hon hade plötsligt funnit sig löjlig, därför att hon klädt sig så. De skulle antagligen bli förvånade vid middagen, det var ju alls ingen klädning att bära sommartiden och på en så liten middag.

Nej, hon älskade honom ej.

Hon skakade ett slag på hufvudet:

– Nej, jag älskar honom ju inte - - -

Hon upprepade det för sig själf gång efter annan, som när man mumlar trollformler till befrielse. Det fanns ögonblick, då det föreföll henne rent af löjligt, detta förhållande, hon råkat in i. Och ibland kunde det stå för henne, som mera än en löjlighet, när hon tänkte på sin ålder och på hans och att hon var en kvinna, som snart skulle börja bli gammal.

Älska honom – nej – Men hvad hon kände för honom visste hon ej. Hon kunde ej klargöra det för sig. Förmodligen endast ömhet. Kanske knappast det, ty om han lämnade henne i dag och för alltid, skulle hon ej komma att sakna honom, snarare tvärtom, finna det som en befrielse. Och dock kände hon sig på ett hemlighetsfullt sätt dragen till honom. Det var som om hans kropp tvang hennes händer till sig. Och så tyckte hon att han

Gustaf Hellström, När mannen vaknar. Roman. Pris 3 kr.

Ett alster af en osund litterär modejargon, som har tämligen "färska" anor, men icke förty redan verkar betydligt utlevvad. Hr Hellström äger en viss rutin i sitt framställningssätt, men detta formella företräde kan icke skylada den inre tomheten i hans arbete.

Notis i *Örebro Dagblad* 1905-12-22

hade ett så fint själslif... Hans kinder voro också lätt fjuniga, så lustigt fjuniga. Och han hade en så besynnerligt spetsad mun. (s.104f)

Det finns alltså starka känslor hos karaktärerna, men på friherrinnans sida är yttringarna av dessa känslor tvetydiga och ynglingen vet inte om han ska hoppas eller förtvivla. De dras till varandra, men hon ber honom att ta hänsyn till maken och ingenting avgörande händer mellan dem. Ändå tycks det nära. Som hon lovat går friherrinnan upp på Hirns rum för att visa upp sin klänning, och han känner sig stolt över att älska en så vacker kvinna. När han ber att få kyssa henne på munnen nekar hon honom detta. Men hon har satt upp håret på ett nytt sätt för att behaga honom och utan att hon protesterar tar han sig friheten att kyssa en hårslinga på hennes hals.

Friherren kommer hem igen från sin resa senare samma dag, och när hon kommer hem från middagen ser han att hon har klätt upp sig onödigt mycket och dessutom ändrat håret. Hon medger att hon gjort det enkom därför att Hirn bett henne, men maken tycks inte bry sig om detta medgivande. Hon känner sig då negligerad och förorättad av maken och låter senare Hirn kyssa henne rakt på munnen, så som hon tidigare nekat honom.

De följande dagarna fortsätter kurtisen i smyg och tycks allt mer vågad. Hirn kysser henne visserligen inte mer på munnen, men han kysser hennes kinder eller hennes nackhår så hårt att det gör ont, och det finns något i hans blick som skrämmer henne ibland.

Men så en dag upptäcker friherren ett kyssmärke på sin hustrus hals. Katastrof! Samtidigt blir detta enda gången Reinhold Hirn verkligen visar handlingskraft. Han söker upp friherren, och liksom friherrinnan redan gjort bedyrar han att ingenting har hänt mellan dem. Friherren är missnöjd men förunderligt passiv – skandalen måste undvikas till varje pris. Efter ännu en tid av överksamhet reser Reinhold Hirn slutligen sin väg. Friherrinnan undrar i sitt stilla sinne om han inte åtminstone ska skriva, men det gör han inte.

Ska man vara lite cynisk, så var det nog denna oväntat blodlösa och kyska upplösning på den långa kärlekshistorien som de samtida läsarna hade så svårt att smälta. En kärleksroman där ingenting egentligen händer mellan de älskande!

När mannen vaknar. Roman af *Gustaf Hellström*. 246 sidor. Pris 3 kr.

Förf. debuterade nyligen med en novellsamling som hälsades med stort bifall af kritiken. Det erkännande som kom novellförfattaren till del, synes romanförfattaren kunna göra anspråk på i ännu högre grad.

Notis i *Falu-Kuriren* 1905-11-08

Lennart Leopold

Tre kritiker om Gustaf Hellströms första roman

Så olika man kan uppfatta en författares böcker! Den ledande konservativa kritikern Carl David af Wirsén skriver ned Hellströms roman *När mannen vaknar* och passar samtidigt på att ge motståndarsidans ledande kritiker, Oscar Levertin, en känga för att han kunnat berömma den förra boken. Att Wirsén nu skulle gilla den nya boken var väl knappast att vänta, särskilt som Hellström tidigt i romanen låter sin hjälte raljera över en viss moraliserande kritikers ”praktiska egenskap att påpeka sidan, där de värsta ruskigheterna stodo att läsa; det var så lätt att gå in i en bokhandel och se efter” (s. 16).

Det som uttalat upprör Wirsén är romanens ”sensualistiska karakter”. Den unge Reinhold Hirn tycks han ha viss förståelse för – han är ju så ung – men friherrinnan tas i upptuktelse, som om hon vore en person av kött och blod. Enligt Wirsén är hon vedervärdig och hänsynslös, och hos henne ”är i grunden detta kärleksspel perversitet, ty hon älskar visst icke Hirn, men finner ett fysiskt behag i hans halfva och blyga ömhetsbetygelser” (*Vårt Land* 1905-11-11).

I motsats till Wirsén minns Hjalmar Söderberg i *Svenska Dagbladet* (1905-11-22) Hellströms debutbok *Ungkarlar* med glädje: ”Hans begåfning hör till dem som det är omöjligt att misstaga sig på”. Novellen ”Före giftermålet” – som Wirsén hade skällt ut – kallar Söderberg ett ”rent litet mästerverk af människoskildring i snabb blyxtbelysning”. Ändå fick debutboken kritik för ”en krass och litet brutal uppfattning”, minns Söderberg syftande på Oscar Levertins recension, och nu tycks

den tjugotreårige författaren [ha] låtit påverka sig af denna kritik därhän, att i hans nya bok begäret att vara sann för en något ojämn strid mot lusten att vara fin. Fin har den också blifvit, men här och där på bekostnad af äktheten. Det är ingen stark bok. Det är tunt blod i den. Men jag tror att det beror på att författaren här icke har vågat eller velat låta sitt eget blod fullt ut tala sitt eget språk.

Karaktärerna i Hellströms nya bok kan Söderberg därför inte riktigt tro på. Blodlös är inte minst friherrinnan, tycks det honom: ”Skalet omkring henne brister aldrig för att låta någon stark och mäktig doft af naturväsendet *kvinn*a strömma ut och göra henne lefvande och kär för oss.”

I motsats till sina manliga kritikerkolleger uppskattar signaturen ”Jacqueline” den ”analys författaren ger af friherrinnan Marys själslif”, liksom hans förmoda att förstå hennes ”stämningar och själstillstånd” (*Nya Dagligt Allehanda* 1905-11-28). Över huvud taget finner den kvinnliga kritikern skildringen av den unge mannen och hans friherrinna ”i det hela sannt iakttagna och återgifna”.

Samma bok och ändå så olika läsningar!

Lennart Leopold

En lyckligt olycklig ungdomskärlek

Om ett återkommande motiv i Gustaf Hellströms författarskap

Att det funnits någon sorts verklighetsbakgrund till debutromanen *När mannen vaknar* antyds i jagberättelsen ”Rummet bredvid” i *Bonniers veckotidning* 14/11 1925, medtagen i samlingen *Mannen vid ratten* (1926).

I många av Hellströms tjugotalsnoveller är berättarjaget uppenbart författaren själv. Det är ett iakttagande ”jag” som berättar om människor han möter eller på avstånd betraktar. Ofta hinner han också säga en del om sig själv, och så sker även i ”Rummet bredvid”.

Jagberättaren har beställt rum på ett badortshotell på en ö i yttre skärgården, en ö som vi på goda grunder kan identifiera som Utö.² För arbetsrons skull har han velat ha ”det tystaste rummet på det stillsammaste hotellet”. Men det har också funnits en annan anledning, och det är här debutromanen aktualiseras:

Men för mig ägde det dessutom ett visst affektionsvärde. För jämmt tjugu år sedan hade jag här skrivit en roman, en sådan roman som man skriver, då man är tjugutvå år gammal och går omkring med sin av hopp och svärmod, tro och tvivel och lyckligt olycklig kärlek bestående person omsorgsfullt dold under en klädsam för att ej säga elegant vardagskostym av skepsis. [---]

Jag fick rummet. Det första jag kunde konstatera, då jag trädde in, var att det inte endast är i ens barndom, som man förstorar allt. Man gör det tydligen också, när man är tjugutvå år gammal och skriver en roman om utståndna lidanden för en kvinnas skull.³

Det kan inte råda något tvivel om att Hellström här syftar på tillkomsten av romanen *När mannen vaknar* ”för jämmt tjugu år sedan”, och formuleringar som ”lyckligt olycklig kärlek” och ”en roman om utståndna lidanden för en kvinnas skull” pekar onekligen på en verklighetsbakgrund.⁴

Att Hellström sökte sig tillbaka till ungdomen hängde ihop med hans pågående stora självbiografiska projekt, romanerna om Stellan Petreus. På Utö sommaren 1925 arbetade han på romanen *Sex veckor i Arkadien*, som utspelar sig några år efter förra sekelskiftet och som blev den tredje boken i Stellan Petreus-serien. I denna roman utnyttjar författaren ett kärleksdrama från Lund, men i stället för verklighetens manliga kontrahent sätter han in sitt eget alter ego Stellan Petreus. Det som författaren försökt nå tillbaka till på Utö, enligt vad han skriver i novellen, var ”min ungdoms stämning”, alltså själva den kärlekssmärta som han redan tjugu år tidigare hade försökt gestalta. Man kan lätt föreställa sig

² Lennart Leopold, ”Tillbaka till min ungdoms ö”, Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad nr 2: 2004.

³ Gustaf Hellström, *Mannen vid ratten*, s. 168f.

⁴ I en kommande uppsats i tidskriften *Parnass* diskuterar jag bland annat möjligheten att kvinnan i fråga skulle vara Maria von Platen, som varit förebild både till Hjalmar Söderbergs Gertrud och hans Lydia Stille.

att det var viktigt att återuppliva dessa stämningar, då det yttre skeendet i *Sex veckor i Arkadien* alls inte var självupplevt!

Ungdomens ”lyckligt olyckliga” kärleksupplevelse återkommer på andra ställen i Hellströms produktion. I amerikaromanen *Ett rekommendationsbrev* (1920), som är den sista boken skriven före Stellan Petreus-böckerna, låter Hellström ett tidigare av sina alter egon, författaren och journalisten Bengt Blanck, berätta om en ungdomsförälskelse. Han gör det för romanens kvinnliga huvudperson, den amerikanska miljonärshustrun Mrs Howard:

– En gång, när jag var ung och ofördärvad, förälskade jag mig i en kvinna över trettio. Varken förr eller senare har jag varit så lycklig och så olycklig. Det var gudomligt!

– Egoist! Det intresserar mig inte, vad ni kände. Men var hon lika gudomligt lycklig och olycklig?

Yes, madam, she was! Hon blev åtminstone tio år yngre på kuppen. Och detta till trots av det faktum att vi aldrig växlade mer än en enda kyss. En kyss på pannan. Men jag älskade henne, så som jag aldrig älskat någon varelse förr eller senare, inte ens mig själv.⁵

Denna episod har flera drag som pekar bakåt till *När mannen vaknar*, exempelvis förhållandet till den i ynglingens ögon äldre kvinnan och kärleken beskriven som samtidigt lycklig och olycklig. Till och med den oskyldiga kysen på pannan förekommer i bägge romanerna (se citat på sidan 15, ovan).

Även följande närmast fetischistiska scen ur *Ett rekommendationsbrev* har sin motsvarighet i *När mannen vaknar*:

En gång stal jag ett par av hennes morgontofflor. De voro inte ens nya. Men jag kunde sitta och smeka dem, till och med kyssa dem. Tänk er att vara så älskad, att man kysser era morgontofflor, mrs Howard. Det är vad jag menar med den heliga elden!⁶

I debutromanen är scenen mer utförd. Det är visserligen inte skorna som spelar huvudrollen i den erotiskt laddade scenen, men de finns också här. Reinhold Hirn har smugit in i den älskades rum, och han dras nu som av en magnet mot en gul sidenkappa som skymtar bakom en halvöppen garderobsdörr. Mannen håller uppenbarligen på att vakna i den unge mannen:

Där stod också en rad skodon på en hylla, från grofva högskaftade ruskväderskängor till små urringade skor i lack och gult och hvitt. De föreföllo honom som små atenienneprydnader från rococon och han log, när han såg dem.

⁵ Gustaf Hellström, *Ett rekommendationsbrev*, s. 490.

⁶ (ibid)

Men hans ögon drogos åter mot kappans gula siden. Det fascinerade honom. Han tyckte det var som om det hvita brämet slingrade sig ned mot allt det gula, drog det upp mot sig och fannade det, tryckte det samman i en smekning, som aldrig tog slut. Han tyckte sig kunna höra det tunna krasandet i sidenet, när det pressades hop, likt en ofrivillig och medvetlös suck.

Med öronen spända i ett lyssnande för att uppfånga det minsta ljud utifrån, men med allt annat inom sig i ett kaos, smög han fram och in. Han måste känna doften, som steg upp ur det hvita dunet och han måste stryka med sin hand längs kappans gula siden.

Han var nära att snubbla öfver den höga och smala tröskeln. Och med en rörelse, som om han trodde sig finna ett stöd hos den tunna, lätta kappan, pressade han ansiktet ned mot det hvita, borrade in det i dunet och strök det öfver pannan, som om det varit svalkande vatten.

Så rätade han åter upp sig. Hans ena hand gled längs det gula fodret. Det knastrade, det var som om otaliga små elektriska gnistor hoppat från sidenet öfver till skinnet i hans hand, medan doften af violette slog upp mot honom, tung som doften ur en bedöfvande, exotisk jätteblomma.⁷

Den tidigare citerade passagen i romanen *Ett rekommendationsbrev* (1920) kan alltså knytas samman med kärlekshistorien i debutromanen från 1905, och uttrycket ”Varken förr eller senare har jag varit så lycklig och så olycklig” stämmer också väl överens med jagberättarens uttalanden i novellen ”Rummet bredvid” från 1925, där han ju ser tillbaka tjugo år och då talar om ”sin av hopp och svärmod, tro och tvivel och lyckligt olycklig kärlek bestående person”.

Allt detta tyder på att det verkligen finns en i ungdomen upplevd verklighet bakom Hellströms skildring i debutromanen, och det förvånar då inte att denna upplevelse också får sin gestaltning i de självbiografiskt fotade Petreusböckerna. I den första boken, den charmerande barn- och ungdomsskildringen *Dagdrömmar* från 1921, finns ett avsnitt som kan kopplas nära samman med skildringen i *När mannen vaknar*. Mot slutet av denna bok har den naive och oerfarne gymnasisten Stellan Petreus ett särskilt komplicerat förhållande till kvinnokönet. Han sällskapar – nästan lite motvilligt – med den charmigt framfusiga judiska flickan Rose och utbyter – fast betydligt mindre motvilligt – kyssar med henne. Men egentligen älskar han nog förre klasskamraten Kalle Möllers storasyter, den ljusa och sköna men redan tjugoåriga Greta, som dock i sin tur är förlovad med en skulptör verksam i Paris.

Om den verklighetens kvinna som alltså fått stå modell bland annat för Greta i *Dagdrömmar* är vi visserligen inte underrättade, men det är rimligt att tänka sig att det var den ”lyckligt olyckliga” kärleken till henne som Hellström hade velat skildra redan 1905 i romanen *När mannen vaknar*. Om vi bortser från

⁷ Gustaf Hellström, *När mannen vaknar*, s. 124f.

den aristokratiska miljön i debutromanen är överensstämmelserna många. Greta i *Dagdrömmar* är äldre och erfarnare än den unge mannen. Hon är en annans och kan bara älskas platoniskt, men de sitter ofta i skymningen och utbyter tankar. De har gemensamma intressen i böcker, men de samtalar inte bara om böcker utan också om livet och kärleken.

Greta tror att det är Rose som Stellan älskar, men själv är han alltså kluven. En nyckel till förståelsen av situationen ges i orden ”Greta var Ellen Keyare”. Den oerfarne Stellan förstår inte allt men fascineras av Gretas utläggningar:

Men orden hade en underbar klang, på samma gång svävande och brinnande som de voro, framburna av en skälvande entusiasm i den slocknande brasans klärobskyr eller i de gula sidenskärmarnas estetiska belysning. Det lät så högtidligt och allvarsmättat, allt det Greta hade att säga om kärlekens rätt, om den högsta sedliga moralen, om det estetiskt-etiskas samlande och uppgående i en enda känsla: kärleken, om det borgerliga samhällets föraktliga humbugsäktenskap och lagvigda prostitution.⁸

Greta varnar Stellan inte bara för ”det allra grövsta och ohyggligaste sättet, [...] ett lösaktigt liv” utan också för oansvarig och lättsinnig ”flirt och kurtis, sådant som man tycker egentligen inte gör så mycke”. Följden av sådant kärleksflams kan bli att man inte har något kvar att ge när den verkliga kärleken kommer: ”Du står där tomhänt och fattig. Och framför dig står kvinnan med hela sin rika, stora, översvallande kärlek, som hon bjuder dig med sitt rika stora hjärta. Och du kan inte ta emot hennes kärlek, därför att du själv plottrat bort dina känslor.”

Ämnet Gustaf Hellström och Ellen Key vore värt en egen studie. Som antydde i uppsatsen om Gustaf Hellströms debutroman (ovan s. 14) tycks hennes tankar ligga bakom den för samtiden troligen osannolikt idealistiska kärlekshistorien i debutromanen *När mannen vaknar*. I *Dagdrömmar* sades ju Greta rent ut vara ”Ellen Keyare”, och samma sak gäller den kvinnliga huvudpersonen Gertrud Bondesson i den inledningsvis nämnda romanen *Sex veckor i Arkadien* (ovan s. 19). Också hon är inbiten ”Ellen Keyare”, och boken kan ses som ett försök att belysa vad Ellen Keys lära om den enda stora hängivna kärleken kunde betyda för unga kvinnor och män i det förra seklets början.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det tydligen har funnits någon sorts verklighetsbakgrund bakom debutromanens skildring av den lyckligt olyckliga kärlekshistorien mellan den unge Reinhold Hirn och hans friherrinna. Att detta motiv återkommer i flera olika versioner understryker naturligtvis dess betydelse för Hellström.

Lennart Leopold

⁸ Gustaf Hellström, *Dagdrömmar*, s. 402f.

Hellström-Nytt

Hellströms reportageresa uppmärksammas 60 år efter Nazitysklands fall

Det är inte bara Lena Svanberg som har lyft fram Gustaf Hellströms reportageresa i Hitlers Tyskland våren 1933. Sigurd Rothstein, lektor vid Högskolan Kristianstad, har sedan ett par år tillbaka hållit föredrag kring detta på olika håll i landet. Materialet ingår som underlag för hans forskning kring svenska författare och Nazityskland. Och i *Dagens Nyheter* den 27 april 2005 uppmärksammade Marcus Boldemann Hellströms insats i essän "När Sverige fick veta":

I DAG TER DET sig obegripligt att folk i Sverige före andra världskriget över huvud taget kunde bli nazianstuckna. Under 30-talet rapporterar tidningarna ymnigt om övergreppen i Tyskland.

Så tidigt som den 30 mars 1933, kort efter Hitlers maktövertagande, toppar DN en löpsedel med "Judeförföljelsen i Tyskland har börjat" och Social-Demokraten skriver "Nakna fångar bli piskade, judar hängas". I maj 1933 skriver författaren, Akademiledamoten och DN-korrespondenten Gustaf Hellström sex stort uppslagna bildsatta reportage från Tyskland. Här finns bokbålen där böcker av judar och andra för regimen misshagliga författare bränns. Hellström redogör för att 45.000 människor sitter i koncentrationsläger och lyckas rapportera inifrån ett läger utanför Breslau. Han skriver att fångarna måste straffarbeta samtidigt som de får för lite mat, att de kan skjutas rakt av för olika förseelser, att avrättningar av politiska motståndare genomförs, hur nazisterna systematiskt ljuger, hur judar drivs att begå självmord, hur de desperat försöker hitta länder att fly till. Hans reportage ges också ut i bokform redan i juni samma år.

Nu kan man läsa Gustaf Hellströms *Dagdrömmar* på nätet!

Datoranvändare bland läsarna kan glädja sig åt att den betagande Kristianstadsromanen *Dagdrömmar* sedan i maj finns att läsa på nätet genom Project Gutenberg. Det handlar alltså om den första boken i serien om Stellan Petreus, där vi får följa den lille Stellan från de första barndomsåren till näst sista året på läroverket.

Dagdrömmar kan laddas ned bland annat som PDF-fil på adressen <http://manybooks.net/>

Petreus-böckerna presenteras på Gustaf Hellström-sällskapets hemsida: <http://www.gustafhellstrom.se/bibliografi/stellanpetreus.htm>

Att värna om bygden.

Att värna om bygden och dess invånare är alltsedan 1826 en av våra grundtankar. Därför stöder vi såväl idrott som kultur, näringsliv, samhälle och ideell verksamhet i Östra Göinge och Kristianstads kommuner.

**Kristianstads
Sparbank**

Gustaf Hellström-sällskapet är ett ideologiskt fristående sällskap, som verkar för att lyfta fram Gustaf Hellströms litterära författarskap och journalistik. Sällskapet har sitt säte i Kristianstad.

Adress: c/o Stadsbiblioteket, Föreningsgatan 4, 291 32 Kristianstad.

Styrelse: Sverker Oredsson, ordförande, Eva Ström, vice ordförande, Helene Gunnarsson, kassör, Anders Bojs, sekreterare, Christian Bondeson, Mona Haglund, Hans Holmberg, Lennart Leopold och Ingemar Ottosson, ledamöter.

Medlemsblad: Lennart Leopold, redaktör.

Hemsida: Christian Bondeson, web-redaktör.

Medlemsavgift: 100 kronor för enskild medlem, 150 kronor för familj och 1000 kronor för juridisk person. Engångsavgift för ständigt medlemskap är 2000 kronor (gäller ej juridisk person). Bankgiro 5584-8147.

Sponsor: Kristianstads Sparbank